

UPPLANDS ÄLDSTA TIMMERSAL

Av NILS ÅLENIS

Bland de äldre uppländska timmerbyggnaderna finner man två timmer- och knutformer, som båda måste betraktas som medeltida. Bägge ha rundskavt timmer, den ena med undre halsningssnitt mot knuten, den andra med både undre och övre halsningssnitt och sålunda sexkantig knut.

Huruvida det i hela sin längd sexkantiga timret kan betraktas som medeltida är en fråga som tills vidare måste stå öppen. Profilen på detta timmer är besläktad med den som förekommer på plankstaverna i romanska träkyrkor. I detta fall är det dock fråga om verkliga plankor, på vars ytersida man — troligtvis för stabilitetens skull — i mitten lämnat kvar ett stycke av kärnan.

Det sexkantiga timret kan lättast förklaras ur sexkantknuten. Troligast är, att det uppkommer genom en förlängning av halsningssnitten över hela timmerytan, och att detta skett samtidigt som bilan ersatt skavjärnet vid avlägsnandet av ytveden.

Naturligtvis kan man även tänka sig det motsatta förhållandet: att sexkantknuten uppkommer först i samband med sexkantbilningen av timret. Men det bevarade materialet ger knappast stöd för en dylik uppfattning. Det sexkantbilade timret tycks egentligen tillhöra 1500-talet och utbredningen av denna timmerbehandling är mycket begränsad. I Uppland finns det i sin mest genuina form i kustområdena; på vägen inåt landet omvandlas timmerbehandlingen på ett sätt, som endast kan förklaras genom ett återgripande på äldre former.

Längst i väster, i Östervåla socken, har timret snarast eliptisk sida, och i centraluppland märks förändringen som en avrundning av kanten mellan de båda plana ytorna.¹

Under en byggnadsinventering i Funbo socken denna sommar gjordes ett fynd, som ger oss ännu ett belägg på den centraluppländska formen av sexkanttimmer. Märkligt nog utgör också detta fynd de enda bevarade resterna av ett böningshus före 1600-talets mitt, den tidpunkt då planbilningen av timret här kom i bruk. Alla kända byggnader före 1600-talets mitt äro eljes bodar. Till på köpet ger oss detta fynd ett intressant prov på äldre målad inredning från landskapet.

Den byggnad där fyndet gjordes var ganska oansenlig till det yttre — en överbyggnad till en källare vid den lilla herrgården Bodarna. I röstena till denna överbyggnad lägger man märke till några ovanligt breda stockar, som äro svagt rundade mot såten. På insidan ha dessa stockar kvar den ursprungliga formen. De äro skavda i sexkantform, och de båda plana ytorna övergå i varandra med en mjuk rundning. Profilen är densamma som i boden från Fäcklinge i Tierp; i denna bod är emellertid timret bilat.

På insidan ha både ytter- och innersidor av timret bevarats. Några av de förstnämnda äro rödfärgade och starkt väderbitna — de ha tillhört en gavel som stått oskyddad. Andra äro ofärgade och mycket svagt väderbitna — de ha tydligen tillhört en gavel som stått mot en annan byggnad.

Långsidornas timmer har ej tillhört den äldre byggnad, av vilken vi här ha bevarade rester. Denna byggnads format kan emellertid ändå fastställas. Golvet är nämligen av allt att döma det ursprungliga, c:a 12 cm. tjocka och c:a 45 cm. breda plankor, som äro hophuggna och fästade vid varandra med dymlingar: golvet är m. a. o. flyttat i sin helhet. Golvplankorna utfylla varken i längd eller bredd den nuvarande överbyggnadens golvyta, och kortsidorna ha ej helt rät vinkel med långsidorna. Golvplankornas längd är omkring 8 $\frac{1}{4}$ m., och golvets bredd omkring 6 m.

Takbräderna, som bilda underlag för näver — på vilket

Bild 1. Källarboden vid Bodarna, inrymmande resterna av den gamla timmersalen.

det nuvarande tegeltaket ligger — äro i flera fall målade. Alla dessa målade bräder ha en längd av omkring $2\frac{1}{4}$ m.

Dekorationen, som är utförd på vit botten, består av kvadratiske fält med 70 cm:s sida, troligen även av rektangulära fält med 70 cm:s längd, större och mindre rosetter samt blad och frukter. Fälten äro omramade med en svart rand, och inom denna finnas blad och frukter i svart och rött. Den större rosetten har en diameter av omkring 160 cm., den mindres diameter är c:a 90 cm. Bägge bestå av bladstavar och lagerkransar i svart; intill rosetterna märkes spår av den nämnda rutindelningen samt av blad och frukter utan ramverk.

Till höger om ingångsdörren sitter en vid väggen fastspikad bräda, som tydligen tillhört taket. Den är daterad 1632 och innehåller en text på latin. Vid stark belysning är texten tydligt läsbar, i varje fall så tydligt att man kan fastställa vad som där stått målat:

[SI DEU]S PRO NOBIS QVIS [CONTR]A NOS ANNO 1632.

Den latinska sentensen är Gustav Vasas valspråk: »Om Gud är med oss, vem kan då vara mot oss.»

Byggnaden innehåller synbarligen rester av en timrad sal med yttermåttén $6\frac{1}{4} \times 8\frac{1}{2}$ meter. De målade takbräderna ha tydligen legat tvärs över två långsgående åsar mellan röstena: denna konstruktion har bevarats ännu i den på Disagården stående källarsalen från 1700-talets förra hälft, ehuru takpanelen där ligger »på lock».

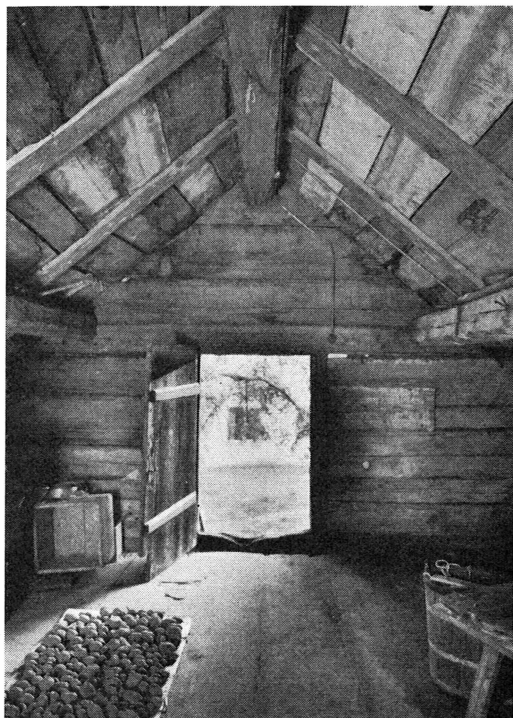
Även byggnadens ursprungliga höjd kan fastställas. Vid stark sidobelysning synas i putsen på västra gaveln av den nuvarande manbyggnaden av sten från 1700-talets slut märkena efter en smalare och lägre byggnad som stått mot denna gavel. Denna byggnad är tydligen ifrågavarande timmersal. Att salen i fråga stått i den nuvarande anläggningens mangård är naturligt, den är enligt bevarade uppgifter flyttad »från stenhuset» (se nedan) och kan, som framgår av planen, icke ha stått på någon annan plats i mangården. Här får man sålunda mått på väggarnas höjd och på takresningen; dessa mått ligga till grund för den rekonstruerade sektion som här återges (bild. 3).

I rekonstruktionen har byggnaden försetts med taktäckning av den typ, vi ha bevarad från flera äldre bodar i Uppland: taktäckning av ved (»färg») på näver, liggande på bräder, som vila på sparrar. De sistnämnda stöda upptill på en kroppås och nedtill på väggbanden.

Hur ha salens innerväggar sett ut? Ha de varit målade i likhet med taket?

Till höger om ingångsdörren, inifrån sett, sitter en stock med finskavd yta, som av patinan att döma varit innersida i byggnaden (den är synlig strax ovan brädan med årtalet å bild 6). Den har bevarad ränna för en äldre typ av dörrpost, och på innersidan en elegant avplaning mot posten. Troligen sitter den ungefär på ursprunglig plats i byggnaden: på den gavelvägg, där ingångsdörren var belägen. Förmodligen har den setat något lägre, att döma av flyttningsmärket. Den kan möjligen ha varit vänd mot förstugan — att byggnaden hade

Bild 2. Interiör av boden.
I gavelröstet synas några
av de omkr. 40 cm. breda
1500-talsstockarna, till
höger om dörren brädan
med årtalet. Golvet stam-
mar från timmersalen. I
taken synas målade brä-
der med fragment av
målningar.

förstuga skall nedan visas. Men det finns knappast någon sannolikhet för att man den tid det här rör sig om skulle haft innerväggarna behandlade på olika sätt i stuga och förstuga. Man kan alltså våga det antagandet, att salen haft väggar av finskavda, sexkantiga stockar.

Att takmålningar funnits i salar med omålade väggar har man exempel på från flera 1500- och 1600-talsslott. I dylika salar har man vid högtidliga tillfällen beklätt väggarna med bonader: i slotten hade man i avpassade stycken vävda tapeter med rika figurframställningar, på mindre herrgårdar och bondgårdar bonader av äldre typ, smala lister, ofta med orna-mental eller figural utsmyckning, som löpte runt stugan.

I en bouppteckning, förrättad i Bodarna i mars 1716 över

»framledne hejdrjdarens wälbetrodde Samuel Billes och des efterlätne enkias ehreborna och dygdesamma matronas Margareta Widmans efterlemnade egendom» kan man också få några upplysningar om salens lösa inredning i äldre tider. Där uppräknas nämligen möbler och annat bohag i varje särskilt utrymme i gården, och av allt att döma är den byggnad som i bouppteckningen kallas »Stor Stugan» den gamla timmersalen. Den innehåller:

1 st. långt bord	1 st. bord utan foot
1 st. wändstol dertill	1 st. skåp
1 st. dito mindre bord	1 st. furukista.
1 st. wändstol dertill	

Vi ha här ett typiskt inventarium från en festsal av 1600-talstyp: längs de väggfasta bänkarna löpa längre och kortare »kalasbord», bockbord av medeltida typ — en skiva saknar på medeltida sätt fot. På insidan stå vändbänkar, långa säten med omkastbart ryggstöd av den typ man hade under 1500- och 1600-talen.² Inredningen i feststugan kompletteras av skåp och kistor för förvaring av duktyg, bonader m. m.

»Storstugan» har emellertid redan 1716 blivit degraderad. Det fanns nämligen synbarligen på gården en nyare »gäststuga», sammanbyggd med stugan eller köket: inventarierna här uppräknas först, och »storstugan» kommer i rang efter både bryggghus och bagarstuga. Till yttermera visso fortsätter uppräknningen av inventarierna i »storstugan» med »1 st. mangell, 2 st. vävstolar gamla, 1 st. dito mest förlorad, 3 st. utgamla och odugliga baktråg», m. m. — varav det klart framgår att byggnaden börjat användas som upplag för diverse gods. I det följande få vi veta att byggnaden hade förstuga: »1 st. stor ekekista» finns nämligen där.

Troligen hade byggnaden även förstukammare. Efter ekistan i förstugan uppräknas en säng, som väl har haft sin plats just i kammaren. Det bevarade salsgolvet utseende gör även sannolikt, att man vid ena gaveln — vilket bör ha varit gaveln åt förstugan — haft en mycket lång mur, som kunnat rymma spisar för både sal och förstukammare.

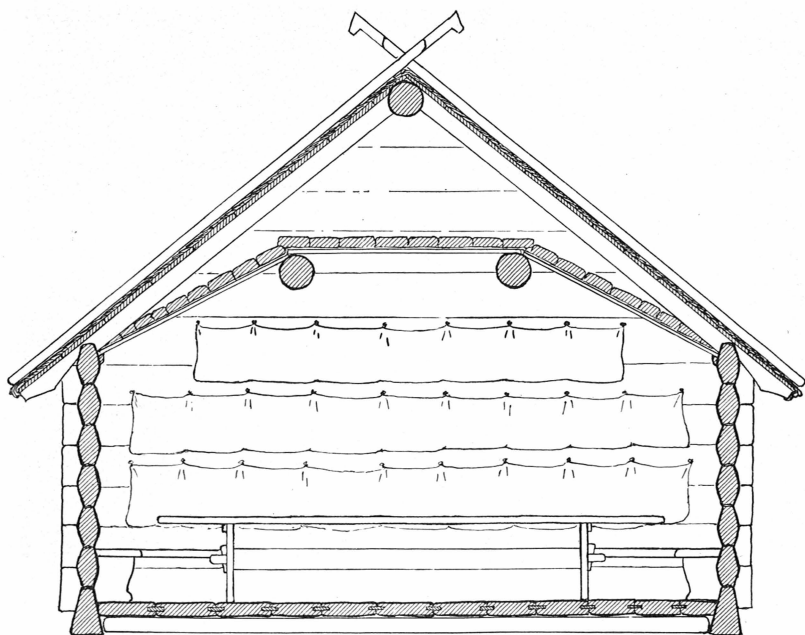

Bild 3. Rekonstruerad sektion av timmersalen från Bodarna. Ned. t. v. genomskärning av timmer från Borggårde i Hökhuvuds socken, t. h. timmer från Bodarna.

Den som kostade på salens takmålning var tydligen läns-
mannen NILS KIELBIÖRNSON, gårdens ägare 1619—1638. Han
var alltså ståndsperson i orten, om också icke adelsman, och
i den vackra och säkerligen då i orten ganska ovanliga dekora-
tionen kan man se ett uttryck för hans önskan att hävda sin
ställning. Kanske kan man också göra det i det faktum, att
han gjorde Gustav Vasas valspråk till sitt.³

Nils Kielbiörns sons vackra timmersal är emellertid med all
sannolikhet äldre än 1632. Timmer av den typ, som salen
innehåller, tillhör nämligen snarare 1500-talet än 1600-talet.

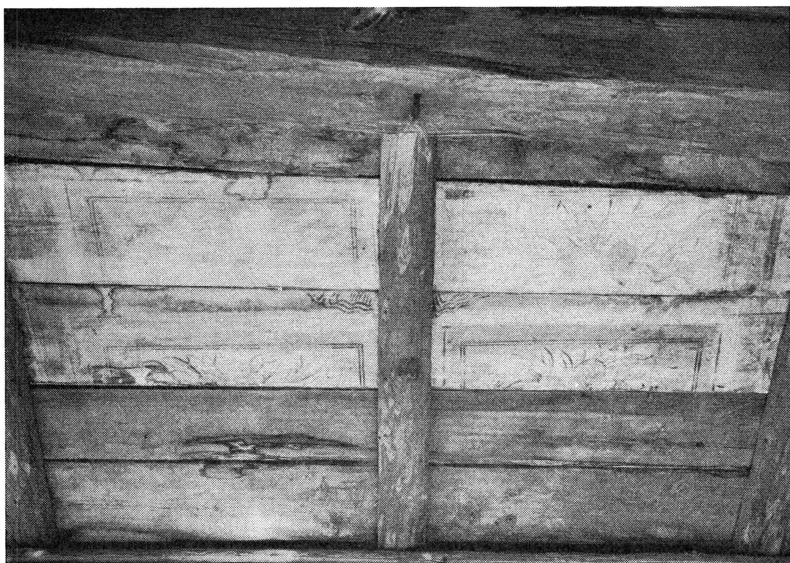

Bild 4. Fragment av rutindelningen i taket.

De bevarade bodarna med sexkantbilning från Gimotrakten stå sannolikt i samband med uppsvinget inom gruvdriften i dessa trakter under Gustav Vasa. Även på Gotland uppträder denna profil — på plankor till skiftesverkshus — under 1500-talet. Redan på 1640-talet börjar man i Uppland planbila timret, och dessförinnan måste man ha haft vissa övergångsformer.

Det finns också en bestämd uppgift på att byggnaden är äldre än 1632. I början av 1800-talet var gårdens ägare auditören vid adelsfanan ANDERS JACOB TÄRNSTRÖM, en driftig och duktig lantbrukare, som emellertid enligt vad papperen förmåla var något av en kverulant, och enligt släkttraditionen inte stod i något hjärtligare förhållande till vare sig släktingar eller ordsbor. Förmodligen är det dessa förhållanden som kommot honom att nedskriva en vidlyftig promemoria om vad han uträttat, »på det mina efterkommande måge hafva sig bekant hvad jag under den tid jag besutit Bodarna vid denna

Bild 5. Fragment av olika stora takrosetter samt blad och frukter.

gården tilgiort» — han var tydligen angelägen om att ingen skulle bestrida hans goda rykte och namn som driftig gårdsbrukare. Här räknar han nu upp allt vad han uträttat på gården, stort och smått: dikningar, reparationer och ombyggnader, nyodlingar — ingenting saknas, inte ens att han »vid magt hållit humlegården med ärforderlig stör».

Det var Anders Jacob Tärnström som rev den gamla timmersalen. I den första delen av promemorian, daterad 1812, antecknar han att han flyttat salen »ifrån stenhuset til det stället han nu står». Tydligen hade han byggt upp salen i dess helhet på källaren, ty 1833 på våren antecknar han: »sedan öfverbyggnaden å källaren, bestående af den uråldriga salen, var irreparabel, måste den nedertagas, och ny öfverbyggnad under näfver och torf uppföras».

Ett och annat från den uråldriga salen ansåg dock Anders Jacob Tärnström kunde komma till användning vid uppförandet av den nya öfverbyggnaden. Golvet fick ligga kvar, och

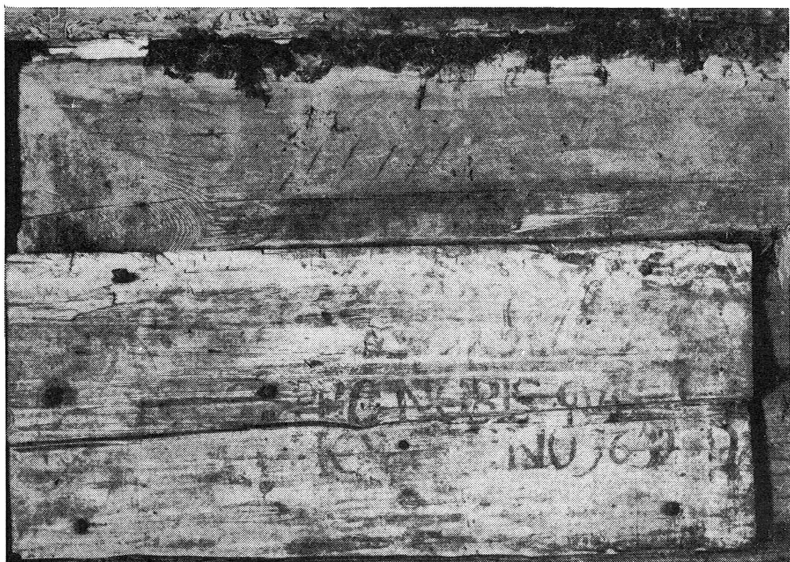

Bild 6. Den på timmerväggen spikade takbrädan med dateringen av målningarna. Ovan brädan stock med avplaning mot dörrposten.

några av de gamla kärnfriska stockarna kommo till användning i röstena, ehuru utsidorna planbilades. Om en viss pietet vittnar dock, att han, då det målade taket skulle användas som underlag för näver och torv, räddade brädan med dateringen av målningen och spikade upp den invid ingångsdörren.

Anders Jakob har också gjort eftervärlden en annan tjänst, nämligen uppgivit byggnadens verkliga ålder. När han flyttat salen kallar han den i sin promemoria från 1812 »den 250:års gamla salen».

Vore det någon annan än auditören Anders Jakob Tärnström som nedskrivit uppgiften, skulle man betvivla den. Men sedan man genomläst hans promemoria för »efterkommande» faller det en inte in att dra någon av hans uppgifter i tvivelsmål. Men hur kan han benämna en sal, som genom målning är daterad 1632 »den 250:års gamla salen»?

Det finns endast en förklaring. Salen, som målades 1632, måste ha haft en datering även på timret, ett årtal från 1562 eller kanske något tidigare, inskuret ovan dörren, så som det ibland förekommer även på byggnader av senare datum. Bland sina många uppgifter om stallsspiltor och avloppsdiken har Anders Jacob Tärnström även bevarat åldersuppgiften om den uråldriga timmersalen på sin gård — Upplands äldsta kända timmersal.

NOTER.

Det i uppsatsen åberopade arkivaliska materialet har välvilligt ställts till förf:s förfogande av förste arkivarien vid Riksarkivet d:r W. ENBLÖM, som genom sin farmor räknar härstamning från gårdens äldre ägare.

¹ Se härom förf:s uppsats »Uppländsk knuttimring», Upländsk bygd, studier tillägnade Wera von Essen 1940.

² Ett dylikt säte från Uppland avbildas i »Upland i Nordiska Museet och Uplandsmuseet i Upsala», Sthlm 1926, s. 5.

³ D:r ENBLÖM gör det mycket sannolika antagandet, att länsman Nils Kielbiörnson särskilt kände behov av att hävda sin ställning och kanske också sin svenska börd gentemot de två utländska adelsmän, som på hans tid ägde socknens båda säterier. Han påpekar också att Bodarnas ägare även senare velat hävda sin ställning i socknen: en måg till Nils Kielbiörnson, kapten Christopher Nilsson Bille, byggde eget gravkor vid kyrkan — något ganska ovanligt för en ofrälse.